

* ڈاکٹر نصرت ثار

** ڈاکٹر عنبرین خواجہ

*** ڈاکٹر فریدہ انجم

حضرت میاں محمد بخش ہوراں دے کشمیر دے سفر تے بزرگاں نال ملاقات (تاریخ دے پنیاں وچوں)

Abstract:

Hazrat Mian Muhammad Bukhsh was the great Sufi Poet of Punjabi. He visited Kashmir Valley so that the elders there could visit the religion and also the shrines of the saints. Kashmir is like Heaven on the earth. It is also called the blessed and promised land. It has treasure of civilization, culture, art and heritage which changes its social life. He has exerted enormous influence on the beliefs and mental thinkings of the people of Kashmir as a Saint, revolutionary, patriot and poet. The simplicity of Mian Sahib's life has deeply impressed the Kashmiris who showed highest veneration for the Saint. He received blessing from the religious leaders of Kashmir.

Keywords: Hazrat Mian Muhammad Bakhsh, Punjabi, Khari Sharif, Travel, Kashmir, Muslims, Poetry, Shrines, Blessings, Saif-ul-Malook.

واؤی کشمیر دنیا وچ جنت ارضی تے گوشہ پُرسکون دے حوالے نال مشہور اے۔ نیرنگی فطرت دے رنگ برنگے تماشے ایس خطہء فردوس نوں رنگین وی بناوندے نیں تے حسین وی۔ قدرتی حسن دے شیدائیاں نوں سکون دل تے جمال فطرت سدا توں ای پسند رہیا اے۔ ایہو وجہ اے کہ فطرت دے شیدائی تے متوالے ایس حسین جنت ول کھچے چلے آؤندے نیں۔ رگبیر سنگھ کشمیر دی خوبصورتی دے بارے آکھدے نیں۔

The most striking features of the Kashmir Landscape are mighty mountains, ramparts, its beautiful lakes, rivers and its dry Karewas.⁽¹⁾

ایہ اوہ سرزمین اے جس نوں بلاشبہ افسانیاں تے سُفیاں دی سرزمین آکھیا جاند اے۔ وادی کشمیر دی خوبصورتی دی شاعراں نیں وی دل کھول کے تعریفاں کیتاں نیں۔ کشمیری شاعر غلام احمد مہجور لکھدے نیں۔

اندنی اندنی سفید سنگر دیوار سنگ مرمر
منزہ باگ سبز گوہر گلشن وطن چھ سو نوی (2)
ترجمہ: آل دوالے برف نال ڈھکے ہوئے پہاڑ سنگ مرمر دیاں کندھاں نیں۔
ایہناں دے وچ ہریا بھریا میدان تے باغیچے جیویں زمر دے ڈھیر نیں۔ گلشن ساڈا وطن اے۔

کشمیر جنت نظیر دی تاریخ ساڈھے چار ہزار ورہیاں اُتے محیط اے تے ایس دابقہ 74471 مربع میل اے۔ ایس ریاست نوں برصغیر دا ”تاج“ تے ایشیا دا ”دل“ آکھیا جاند اے۔ ایس دے آل دوالے روس، چین، ہندوستان، پاکستان تے افغانستان دیاں ریاستاں واقع نیں۔ (3) کشمیر اُتے ہندو، بدھ حکمراناں توں اڈ مسلم دور وچ شاہمیری، چک، مغل، افغان حکمران، سکھ تے ڈوگرہ راجے وی واری واری حکومت کردے رہے نیں۔ جیویں کشمیر اُتے دکھو وکھریاں قومیں نے راجدھانی کیتی اے۔ ایس لئی استتھے مختلف حکمراناں نے مذہبی رواداری، بھائی چارے تے سماجی انصاف دیاں قدراں نوں ودھا بھنیا تے نال ہی نال علم تے ادب، صنعت تے حرفت تے ثقافت نوں وی ترقی دی راہ ولے ٹوریا۔ جییں پاروں ریاست حقیقی معنیاں وچ جنت ارضی دا نمونہ پیش کرن لگ پئی۔ (4)

ریاست جموں تے کشمیر دے طول تے عرض وچ مختلف نسلی گروہ تے بے شمار نکلیاں قومیں دے لوک وس دے نیں۔ جیہڑے اگے ودھ کے اک عظیم کشمیری قوم تشکیل دیندے نیں۔ ایہناں قومیں دا اپنا وکھرا کچھر تے زباناں نیں۔ ریاست دے مختلف قبیلیاں وچ کشمیری، پہاڑی، گوجر، ڈوگر، بلتی، لداخی وغیرہ شامل نیں۔ استتھے تقریباً ڈیڑھ درجن زباناں تے بولیاں اپنے سنگھنے ادبی ذخیریاں دے نال زندہ تے تابندہ نیں۔ ایہناں زباناں وچ کشمیری، پہاڑی، گوجری، شینا، ڈوگری تے بلتی شامل نیں۔ ایہناں توں اڈ بعض سرحدی علاقیاں دے وچ قدیم فارسی زبان تے پنجابی زبان وی بولی جاندی اے۔ ریاست دے نسلی خدوخال نوں ہزاراں ورہیاں توں مختلف بیرونی علاقیاں توں ہجرت کر کے استتھے آباد ہون والیاں قومیں نے تشکیل دتا اے۔ ایس لئی مختلف علاقیاں دے وچ رہن والے لوکاں اُتے اوہناں دیاں

تہذیبیں دے ڈونگھے اثرات پئے نیں۔ (5) ایس سرزمین دے سوہنے تے خوبصورت قدرتی نظارے ایہناں زباناں دے لوک ادب دے سوہنپ نال سچے تے جڑے ہوئے نیں۔ ایس خوبصورت خطے دے وسیاں دے لوک ادب دے تخلیقی تناظرون مڈھ رکھ کے جے گوڑ لایا جاوے تے بلاشبہ ایہ گل آکھی جا سکدی اے کہ ایس دھرتی دا حسن تے قدرت دی صنای دیاں فسوں کاریاں ایہناں زباناں دے فنون لطیفہ دی شکل وچ پورے جوہن دے نال دکھائی دیندیاں نیں۔ اُچیاں لمیاں برف دے نال ڈھکیاں چوٹیاں دی اوڑتوں جد پہاڑی سلسلے پیر پنجال داچن طلوع ہوندا اے تے ایہدا عکس نیلے پانی دیاں جھیلاں، دریاواں، ندیاں تے چشمیاں نوں سیماب تے بلوری رنگاں دی قوس قزح دے دھنک رنگاں نال منور کر دیندا اے۔ نیلے آسمان دے تارے تے کہکشاں انج دے روح پرور نظاریاں نوں ویکھ کے حیرت وچ ڈب جاندا اے۔ ایہ وجہ اے پوری دنیا توں سیاح، شاعر، محقق، ادیب، فلاسفر، عالم تے بادشاہ ایس سرزمین ولے کھچے چلے آؤندے سن۔ (6) خاص طور تے مذہبی تے روحانی پیشوا، علماء، فضلاء تے اولیاء کرام ایس دھرتی ولے چلے آؤندے سن۔ ایس لئی کشمیر نوں پیراں فقیراں تے عالماں دی دھرتی وی آکھیا جاندا اے:

کشمیر ہ چھ پیرہ وتر و نان تیکیا زیہ اوس بزرگن تہہ عالمن ہنز دلپسند جائے۔
ترجمہ: کشمیر نوں پیراں دی وادی آکھدے سن کیوں جے ایہ بزرگاں تے عالماں
دی دل پسند تھاں سی۔

گوجر قبائل، اک تعارف:

ریاست جموں تے کشمیر دا اک وڈا حصہ گوجر قبائل تے مشتمل اے۔ حضرت میاں محمد بخش دا تعلق گوجراں دی گوت پسوال دے نال سی۔ گوجر قوم اٹھ ہزار ورہے قبل مسیح توں شروع ہوندی اے۔ گوجر قوم دا سلسلہ آریہ ورت دے اوتار شری دشرت دے نال جاملدا اے۔ اوہ ہندومت دے اوتار (مذہبی پیشوا) تے عظیم ہستی سن۔ اوہناں دا لقب قدیم رامائن دے وچ گرجر (گرت) لکھیا ہویا اے۔ لفظ گوجر دا ماخذ ”گرج“ اے۔ سنسکرت زبان وچ ایس دے معنی ”بہادر تے جنگجو“ دے نیں۔ اوہناں نے آریا ورت وچ مضبوط قائم کر کے اچھے اقدامات کیتے جیہناں دی بدولت ہر پاسے امن تے خوشحالی دا دور دورہ ہو گیا۔ گوجر قوم دے بے شمار خانداناں دا تذکرہ ہندوواں دیاں قدیم مقدس کتاباں، پراناں تے ویداں دے وچ وی ملدا اے۔ گوجر قوم جتھے وی آباد ہوئی انہاں نیں اپنے وسیکاں نوں اپنے ناں دے نال جوڑیا۔ پنجاب، کشمیر، افغانستان، ترکستان، ایران، کاشغر، شمالی ہند تے ختن اتے اٹھانوے ورہیاں تک گوجراں دے کشان (کسانہ) خاندان دی عظیم الشان حکومت قائم رہی اے۔ (7) گوجر قوم

دے آباؤ اجداد اٹھ ہزار ورہے (ق م) آریہ زبان بولدے سن۔ جیہناں دا مخصوص لب و لہجہ صدیاں دا سفر اک ہی قوم وچ طے کرن دی وجہ توں گوجری آکھیا گیا۔

کشمیر، ہزارہ، سوات تے چترال وچ ایس زبان نوں مرکزی حیثیت حاصل اے۔ گوجراں دے قدیم خاندان مثلاً سیالکوٹ دے یادو، جہلم دے پورسوال (پسوال) کٹھانہ، ہزگا وغیرہ دا تعلق پنجاب دے نال سی۔ پنجاب دے گوجراں اک صدی تیکر پنجابی بولدے رہے سی۔ ہولی ہولی ایہ زبان پنجابی زبان دے وچ بدل گئی۔ ایس دے باوجود پنجاب دے وڈے بزرگ لوک ایس زبان توں واقف نیں۔ (8) گوجراں دا آخری عروج اٹھویں صدی عیسوی وچ منڈور تے بھنمال (راجستھان) توں شروع ہوندا اے۔ جدکہ ایہناں دی حکومت دیاں حداں کابل توں لے کے بنگال تے نیپال توں لے کے کرناٹک (مدراس) تیکر جا پڑیاں سن۔ پنڈت کلہن دے مطابق گوجراں دے کجھ قبیلے برصغیر توں ریاست جموں تے کشمیر دے نیڑے نیڑے اپڑ گئے سن۔ گوجر قبیلے داناں ”جارجیا“ توں مشتق اے جنہوں قدیم زمانے وچ ”گورجیا“ آکھیا جاندا سی۔ ”جارجیا“ روس دا اک علاقہ اے۔ ایہ گوجر قبیلے جیہناں تھواواں توں وی لنگھدے سن اوہتھے اپنے ناں دے شہر تے بستیاں یادگار چھڈ گئے نیں۔ ایہناں وچ گجرات، گجراتوالہ، گوجرہ، گوجر خان تے وزیر آباد وغیرہ شامل نیں۔ کشمیر وچ ایہناں دی زبان تے کلچر وکھرا اے۔ فیروزی ایہناں دی تہذیب تے ثقافت اکہوجیہی اے تے ذاتاں تے گوتاں وی آپس وچ رلدیاں ملدیاں نیں۔

حضرت میاں محمد بخش دا تعارف:

میاں محمد بخش 1803ء وچ کھڑی دے نیڑے چک ٹھاکرا وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے آباؤ اجداد گجرات دے پنڈ چک بہرام دے وسنیک سن۔ فیروہ میر پور دے نیڑے کھڑی دے وچ آکے آباد ہو گئے سن۔ آپ دے والد داناں حضرت میاں شمس الدین سی۔ آپ دا شجرہ نسب حضرت عمر فاروقؓ دے نال جامدا اے۔ آپ دے دو بھرا بہاول بخش تے علی بخش سن۔ آپ نے مڈھلی تعلیم گھر تے ہووے سمواں شریف دی دینی درسگاہ توں حاصل کیتی۔ آپ نے نظم تے نثر، فقہ تے حدیث، منطق تے اصول جامع وچ کمال مہارت حاصل کیتی۔ آپ نے کلروڑی شریف دے سائیں غلام محمد دے ہتھ اتے بیعت کیتی، آپ پیدائشی شاعر سن۔ (10) اوہ پوٹھوہار تے جہلم دے اُچی پدھر دے صوفی شاعر سن۔ اوہناں نے شاعرانہ تخیل تے تصوف دا ظہار بچپن توں ای شروع کر دتا سی۔ گو آپ نے شاعری دے اصولواں تے قانوناں اتے کم نیں کیتا سگوں آپ دے نیڑے شاعری الہامی فطرت سی تے شاعری ذہن دے بجائے دل توں جنم لیندی اے۔ میاں صاحب نے ایہ وی دسیا پئی شاعری اخلاقیات دی بقاء دا ذریعہ اے تے ایس ذریعے نال انسانی روح بیدار ہو کے اپنی معراج و لے ٹرن لگ پیندی اے۔ (11) حضرت میاں

محمد بخش نے پنجاب دھرتی دے صوفیائے کرام بابا بلھے شاہ، شاہ حسین، سلطان باہو وانگوں عارفانہ کلام دے اظہار لئی لوکاں دی مادری زبان پنجابی (Language of masses) داماں ودھایا۔

آپ نے لوک شاعری دے پنجابی ورثے تے فارسی شاعراں دیاں قائم کیتیاں ہویاں تصوف دیاں رمزاں اتے مشتمل پنجابی ادب نوں سانجھ کے رکھیا تے ایس وچ ڈاڈھا ودھا کر دیاں ہویاں آؤن والیاں نسلاں لئی پنجابی وچ نہ صرف قیمتی ورثہ چھڈیا سگوں پنجابی ادبی تے صوفیانہ شاعری وچ اپنا ناں وی اُچا کیتا۔ آپ نے اپنی شاعری وچ سادگی، سچائی، خلوص، رمز، کنایہ، تشبیہات، سراپانگاری، منظر نامے تے تمثیلی رنگ نوں ایس ودھیا ڈھنگ نال پرو دتا کہ اوس ویلے دے شعراء وی حیران ہوئے پنا نہ رہ سکے۔ آپ نے اوس ویلے دے پنجابی زبان دے شاعراں دے ڈھنگ اپنان دی بجائے اپنا دکھراطر زکرتے طرزِ سخن اپنایا۔ بحر، عروض، وزن، قافیہ تے ردیف دے نال شاعری دیاں کئی ہور وی خوبیاں تے علامتاں نوں ایویں جوڑ دتا کہ کسے نوں وی آپ تے اعتراض کرن دا حوصلہ نہ ہو سکیا سگوں ہر کسے نوں آپ دے فن دا لوہا منایا۔

حضرت میاں محمد بخش نے انج دی علمی تے ادبی زبان ورتی جیہڑی نہایت ای مثالی زبان اے۔ آپ نے اپنی شاعری وچ پنجابی زبان دے ہر رنگ تے لہجے نوں کھ رکھیا سی۔ ایہو وجہ اے کہ آپ دا عارفانہ کلام سر زمین سندھ، خیبر پختونخوا، پنجاب، ہندوستان تے کشمیر تے ہور جتھے جتھے پنجابی زبان بولی جاندی اے اتھے اتھے ایس کلام نوں ذوق تے شوق دے نال پڑھیا تے سمجھیا جاندا اے۔ آپ دی سب توں زیادہ شہرت یافتہ کتاب ”مثنوی سیف الملوک“ اے جیہدی وڈی خوبی ایہ وی اے کہ پنجابی زبان دے ہر لہجے تے انداز وچ بولن والے نوں ”سیف الملوک“ دی زبان اپنی جیہی محسوس ہوندی اے۔ آپ نے عشق مجازی دے رنگ وچ عشق حقیقی اتے انج چانن پایا اے کہ عشق الہی دے موضوع نوں اک حقیقت تے آئینہ بنا کے رکھ دتا اے۔ فیر عالماں تے صوفیاں نے نہ صرف ایس توں سدھی راہ پائی سگوں اوہدے نال نال عام قاری وی ایس توں مستفید ہو کے راہِ حق ولے ٹر پئے۔ (12) حضرت میاں صاحب دی مثنوی سیف الملوک پنجابی شاعری دے وچ کلاسیکی شعری روایت دی فنی، روحانی، فکری تے اپنے منفرد اسلوب پاروں اک نویکلی حیثیت رکھدی اے۔

حضرت میاں محمد بخش دی تصانیف:

آپ دیاں پٹھاں لکھیاں تصنیفاں ڈاڈیاں مشہور نیں:

سیف الملوک، تحفہ میراں، کراماتِ غوث الاعظم، تحفہ رسولِ اللہ ﷺ، ہدایت المسلمین، گلزارِ صغیراں، نیرنگِ عشق، سخی خواص خان، مرزا صاحبان، سی حرنی، سسی پنوں، ہیر

راجھا، تذکرہ مقبلی، قصہ سوہنی مہینوال، شاہ منصور، شیریں فرہاد، قصہ شیخ صنعان (13)

آپ نے شعر و شاعری، عبادت تے ریاضت تے خدمت خلق نوں اپنی حیاتی دا شعار بنا کے رکھیا سی، آپ سچے عاشقِ رسول سن۔ آپ نے تاحیات شادی نہیں کیتی۔ آپ 1907ء وچ اٹھتر ورہیاں دی عمر وچ ایس دنیا توں رخصت ہو گئے۔ آپ دمازار کھڑی شریف (میرپور) وچ واقع اے۔ سیف الملوک آپ دی شہرہ آفاق تصنیف اے، ایہ اک عشقیہ داستان اے۔ آپ نے ایس نوں پہاڑی پنجابی دے ایسے قالب وچ ڈھالیہ کہ ایہ داستان ہر کسے دی زبان اتے چڑھ گئی۔ ایس وچ پنجابی پوٹھوہاری، پہاڑی تے گوجری زبانناں دے انداز موجود نیں۔ میاں صاحب نے ایہ تحفہ ترونجا ورہیاں دی عمر وچ تخلیق کیتا جد کہ سید وارث شاہ نے قصہ ہیر رانجھا اوس ویلے لکھیا جد اوہ چالیساں (40) ورہیاں دی عمر توں وی ٹپ چکے سن۔ انج ای فردوسی نے شاہنامہ ستر ورہیاں دی عمر وچ تہیہ (30) ورہیاں وچ توڑ چڑھایا۔ خالد پرویز لکھدے نیں:

”اپنے روحانی سفر کے دوران میاں صاحب نے پوٹھوہاری پنجابی زبان میں ایک عظیم الشان مثنوی لکھی جس کا نام ”سفرِ عشق“ رکھا اور اس کا مرکزی کردار شہزادہ سیف الملوک ہے۔ اس لئے عرفِ عام یہ ”سیف الملوک“ کے نام سے مشہور ہوئی۔ (14)

حضرت میاں محمد بخش دا شمار پنجابی زبان دے اوہناں عظیم شاعراں وچ ہوندا اے جنہاں نیں لازوال تے شعری شاہکار تخلیق کیتے تے شہرت دے نال نال بقائے دوام وی حاصل کیتا۔ جیویں ادب دی دنیا وچ چاسر نے Canterbury Tales، شکسپیر نے ہیملٹ، میکیتھ، ملٹن نے Paradise Lost، بارن نے Heralded Pilgrimage Child، مولانا رومی نے مثنوی روم، فردوسی، طوسی نے شاہنامہ، حضرت علی ہجویری نے کشف المحجوب، مولانا حالی نے مدو جزر اسلام، علامہ اقبال نے بال جبریل، پیام مشرق، وارث شاہ نے ہیر رانجھا، فضل شاہ نے سوہنی مہینوال تے ایہناں وانگوں ای حضرت میاں محمد بخش نے مثنوی ”سیف الملوک“ تخلیق کیتی۔ پوٹھوہار دے علاقے وچ سیف الملوک نوں اوہو شہرت تے مقبولیت حاصل اے جیہڑی ماجھے دے علاقے وچ سید وارث شاہ دے قصہ ہیر رانجھا نوں حاصل اے۔ جیویں اتھے دے لوک چوپال وچ مجلس سجا کے بڑے سوز بھرے لہجے وچ سُر تال دے نال ہیر دے شعر پڑھدے نیں اوہدے وانگوں ای پوٹھوہار دے علاقے وچ لوک محفلاں سجاؤندے نیں تے بڑے خلوص تے سُر دے نال قصہ سیف الملوک پڑھدے نیں۔ آپ فرماؤندے نیں:

مٹھا میوہ بخش ایہہا قدرت دی گھت شیریں
جو کھاوے روگ اُسدا جاوے دور ہوے دلگیری

آپ نے ایس ادبی تصنیف وچ اچھے ڈونگھے تے سگھنے ایمانی اشعار آکھے نیں، جیہناں نوں کھل کے بیان کرن لئی دفتر دے دفتر کھولن دی لوڑ اے۔ ایہدے وچ اہناں نیں نہ صرف ایس کتاب داسن بیان کیتا اے سگوں اپنی عمر تے مسکن دا وی پتا دیا اے۔ اتھے آپ نے کھڑی ملک (کھڑی شریف) دا وی ذکر کیتا اے۔

کھڑی شریف:

آپ آکھدے نیں جے کسے نفس نوں ایس حقیر فقیر دی لوڑ ہوئے تے اوہ کھڑی ملک دے وچ ملاقات کر سکدا اے۔ کھڑی ملک دریائے جہلم دی اک زرخیز تے سرسبز وادی اے۔ ایس وادی دے وچ دس پنڈ آباد نیں۔ چک ٹھاکرا دے نیڑے اک آبادی ہیگی اے۔ جنہوں کھڑی شریف آکھیا جاندا اے۔ ایس تھاں اتے اک باغ وچ حضرت پیرا شاہ عبداللہ غازی قلندر دمازار مبارک اے۔ آپ دے مزار اُتے سالانہ ہزاراں لوک آوندے نیں تے منتاں مرادیں منگدے نیں، دعاواں کردے نیں تے چڑھاوے وی چڑھاؤندے نیں۔ میاں صاحب نے اپنے شعراں وچ کھڑی شریف دا وی ذکر کیتا اے۔ آپ نے جدوں ظاہری علوم وچ مہارت حاصل کر لئی سی تے علوم باطنی ول توجہ دتی۔ آپ روزانہ حضرت پیرا شاہ غازی قلندر دے مزار اتے حاضری دیندے تے فاتحہ پڑھدے سن۔ اک دن اوہناں دعا منگی کہ یا حضرت مینوں اپنا مرید ہون دا شرف عطا کرو۔ رات نوں سُنے وچ حضرت پیرا شاہ غازی قلندر وکھالی دتے۔ اوہناں فرمایا کہ تسی میرے روحانی مرید ہیگیے او۔ سگوں کلروڑی پنڈ جاؤ تے میرے خاص مرید سائیں غلام محمد کلروڑی دے دست مبارک اتے بیعت کرو۔

سائیں غلام محمد کلروڑی:

سائیں غلام محمد کلروڑی شریف دے پیر حضرت بابا بدوہ شاہ دے مرید سن تے بابا بدوہ شاہ، حضرت حاجی حرمین شریف جناب بگا شیر صاحب دے مرید سن تے اگوں اوہ حضرت غازی قلندر پیر دھڑی شریف دے خاص مرید سن۔ آپ سائیں غلام محمد دے مرید سن۔ اوہناں نے نظر عنایت فرمائی تے تصوف دیاں ساریاں منزلاں توں گذاریا۔ حضرت میاں صاحب نوں دو راہاں توں روحانی فیض نصیب ہو یاسی۔ اک راہ باقاعدہ ظاہری بیعت دا اے تے دوجا آپ نوں اپنے گھر دے بزرگاں دے وسیلے نال ملیا۔⁽¹⁵⁾ آپ دی ہمہ جہت شخصیت روشنی دا اجیہا مینار اے جیہدے نال کشمیریاں نے صدیاں تیکر فیض حاصل کیتا تے کشمیری تہذیب تے ثقافت نوں زندہ رکھیا۔

حضرت میاں محمد بخش داسفر کشمیر:

رومی کشمیر حضرت میاں محمد بخش اپنی ذات تے باطن دے وچ روحانی سفر طے کردے رہے

سن۔ اوہ بڑے حوصلہ مند، سچے، سِدھے تے پُر خلوص ولی سن۔ اوہناں نیں کشمیر دی مذہبی، روحانی تے ثقافتی زندگی وچ چُونواں کردار ادا کیتا سی۔

اک واری آپ نوں سُنے دے وچ بابا بدوہ شاہ وکھالی دتے تے اوہناں فرمایا کہ حضرت شیخ احمد ولی دے کول کشمیر جاؤ او تھے تھاؤا حصہ باطنی تے روحانی موجوداے اوس نوں حاصل کرو۔ حضرت شیخ احمد ولی کشمیری وڈے پہنچے ہوئے بزرگ سن۔ فیر آپ نے اپنے سُنے دا ذکر اپنے پیرومرشد دے نال کیتا۔ اوہناں نے فرمایا کہ ایس حکم دی تعمیل کرو تے ایہدے وچ ای تھاؤی بھلائی اے۔ آپ اپنے پیر و مرشد دے حکم دے مطابق پیدل ای کشمیر دی دھرتی جیہڑی پیراں تے فقیراں دی سرزمین اکھواؤندی اے، اوہدے ول ٹر پئے۔ اوس ویلے آپ دے تن اتے کھدر دا کرتہ تے تہندی۔ سر دے اتے پگڑی تے موڈھے اتے کالا کمبل سی۔ پیراں وچ دیسی جُتی تے بغل دے وچ فقیراں والی کفنی سی۔ لمی داڑھی تے اکھاں دے وچ درشناں دی چمک سی۔ آپ نے میر پورتوں دریائے جہلم کشتی دے ذریعے پار کیتا تے مظفر آباد ول ٹر پئے۔ اتھے کجھ چر آپ نے قیام وی کیتا۔⁽¹⁶⁾

مظفر آباد وچ قیام:

دریائے جہلم تے دریائے نیلم جتھے آپس وچ رلدے نیں او تھے ای مظفر آباد دا تاریخی شہر آباد اے۔ ایس شہر دی بنیہ 1652ء دے وچ اک بمبہ سردار محمد مظفر خان نے رکھی سی تے اوہدے ناں اتے ای شہر دا ناں مظفر آباد رکھیا گیا سی۔ ایس توں پہلاں ایس علاقے دا ناں چکڑی سی تے ایہ پہاڑ دے ناں نال پکاریا جانداسی۔ مظفر خان نے اپنا اقتدار قائم رکھن لئی اک ریاست دی بنیہ رکھی سی۔⁽¹⁷⁾ مظفر آباد توں ایبٹ آباد دا فاصلہ پچانوئیں (95) کلومیٹر اے تے سرینگر جنوب مغرب وچ اک سوسولہ میل دے فاصلے اتے واقع اے۔ مظفر آباد آزاد کشمیر دارالحکومت اے۔ ایس شہر دے چار چوہدرے اُچے اُچے پہاڑ نیں۔ مظفر آباد، وادی کشمیر، پنجاب، افغانستان، روس تے چین دیاں شاہراواں اتے واقع ہون دی وجہ نال سدا ای تہذیب تے ثقافت نوں اپنے اندر سموندا رہیا اے ایس واسطے کشمیر دے وچ پھلن پھلن والی ہر سیاسی، مذہبی تے معاشرتی تہذیب دی مڈھلی بنیہ مظفر آباد ولوں ای پئی سی۔

کشمیر جاؤن دا اک راہ بھمبر تے کوٹلی توں وی لنگھدا سی پر ایہ راہ ڈاہڈی اوکھی سی۔ کشمیر آؤن تے جاؤن لئی سوکھا راہ مظفر آباد تے اوڑی دارہیا اے۔ مشہور سیاح البیرونی تے ہیون سانگ نے ایس راہ دا ذکر کیتا اے۔ کشمیر وادی اُتے منگولاں دا مڈھلا حملہ وی ایس راہ توں ہو یا سی۔ مغل بادشاہ اکبر تے جہانگیر نے وی ایسے راہ ولوں کشمیر دا سفر کیتا سی۔ شاہمیر، حضرت شاہمدان تے بابا گورونانک ہوریں وی مظفر آباد توں لنگھ کے کشمیر اپڑے سن۔ شہنشاہ اکبر نے اتھے اک باغ جلال آباد وچ بنوایا سی تے گوجرہ

وچ اک سرائے وی بنوائی سی جیہڑی اج وی موجود اے۔ منغل سے مظفر آباد اک اہم پڑاؤ دی حیثیت اختیار کر گیا سی جتھے شہزادے، بیگمات، امراء، وزراء، سیاح، شعراء، علماء تے فضلاء دے نال نال تاجروی ٹھہر یا کر دے سن۔ مظفر آباد دے چار چوہیرے جدوں ہزاراں خیمے لگے ہوندے تے ایہ علاقہ شہر خیمہ (Tent City) بن جاندا سی۔ افغان تے سکھ سے وچ وی باب کشمیر مظفر آباد نوں خاص اہمیت تے مرکزیت حاصل رہی اے۔ ایس شہر تے آل دوالے دے لوک غیراں دی غلامی دے خلاف ہمت تحریک چلاؤندے رہے نیں۔ ہندواں تے بدھاں دیاں مذہبی کتاباں دے وچ وی ایس بابرکت (Blessed City) کا ذکر موجود اے۔ سکھاں دے نیڑے وی مظفر آباد بابرکت شہر اے۔ کیوں جے اتھے اوہناں دے ستویں گورو ہرگوبند جی آئے سن تے اوہناں گوجرہ دے مقام اتے پڑاؤ کیتا سی۔ اتھے اوہناں دی یاد وچ گوردوارہ چھٹی پادشاہی تعمیر کیتا گیا جیہدی منزل اج وی محفوظ اے۔ (18)

حضرت میاں محمد بخش نے اپنی سیاحت کشمیر دے دوران مظفر آباد وچ تھوڑے دن قیام کیتا۔ آپ نے اتھے اسلام دا پرچار کیتا تے لوک آپ دے صوفیانہ کلام توں وی مستفید ہوئے۔ فیر آپ چکوٹی، اوڑی، مہرہ، رام پور، گاٹھ ملاتے شہری دے علاقیاں توں ہوندے ہوئے بارہ مولہ اپڑے۔

حضرت ماں محمد بخش داسفر بارہ مولہ تے حضرت جانباز ولی دے مزار دی حاضری:

بارہ مولہ تاریخی شہر اے تے دریائے جہلم دے کنارے واقع اے۔ ماضی دے وچ ایہ دریائی آمدورفت دی اہم گھاٹ سی۔ آکھیا جاندا اے پئی دریائے جہلم دے کنارے ”نورہل“ دے ناں دا اک قصبہ آباد سی جیہڑا مگروں بارہ مولہ بن گیا۔ ایٹھویں ای وادی کشمیر دا ہموار تے میدانی علاقہ شروع ہو جاندا اے۔ ایس لئی ایہو ”باب کشمیر“ وی آکھدے نیں۔ (19) بارہ مولہ وچ حضرت میاں نے حضرت سید جانباز ولی دے مزار تے حاضری دتی تے کچھ دن پڑاؤ کیتا۔ سید جانباز ولی دا اصل ناں محمد اصفہان سی۔ آپ دا طریقہ رفاہیہ سی تے آپ سید سن۔ آپ سید جلال الدین بخاری دے مرید سن۔ آپ نے نوشہرہ توں ہجرت کر کے دریائے جہلم دے دوسرے پاسے خانپور پل دے نیڑے محلہ خانپور آباد کیتا۔ آپ اپنے ویلے دے مشہور بزرگ سن۔ آپ نے ساری حیاتی دین دی تبلیغ کیتی۔ کشمیر دے سلطان زین العابدین نیں آپ نوں تن (3) پنڈاں دی جاگیر عطا کیتی سی۔ ایس تھاں اُتے آپ دماز اہم مقدس اے۔ جتھے تبرکات دے درشناں لئی لوکاں دے جتھے آؤندے نیں۔ ایس علاقے دی رسم اے کہ لاڑا شادی توں پہلاں اتھے ضرور حاضری دیندا اے۔ میاں صاحب نے وی اتھے حاضری دتی تے فیر سنگرام تے پٹن وچ آرام کرن مگروں سرینگرول ٹرپے۔

سیاحت سرینگر تے حضرت شیخ احمد ولی نال ملاقات:

سرینگر ریاست جموں تے کشمیر دا گرمانی دارالحکومت اے۔ ایہ شہر بڑی تاریخی اہمیت دا حامل اے۔ دریائے جہلم ایس شہر وچوں لنگھدا اے۔ اکھر سرینگر دے معنی ”خدا دا گھر“ اے۔ ایس شہر نوں خوش بختی دا شہر وی آکھیا جاندا اے۔ سرینگر وچ بہت ساریاں تاریخی عمارتاں نیں۔ خانقاہ معلیٰ، حضرت سید علی ہمدانی دی یادگار اے۔ جامع مسجد، پتھر مسجد، درگاہ حضرت بل، شیر گڑھی، زیارت مخدوم صاحب اتھے دیاں مشہور عمارتاں نیں۔ اتھے دیاں خوبصورت سیرگاہواں وچ جھیل ڈل، شالامار باغ، نشاط باغ، چشمہ شاہی، نسیم باغ وغیرہ شامل نیں۔ دریائے جہلم اتے نو (9) پل بنے ہوئے نیں۔ سرینگر دا شہر وادی دے تقریباً وچکار واقع اے۔ ہری پر بت تے تخت سلیمان توں شہر دا نظارہ کیتا جاسکدا اے۔ (20) آپ دی سیاحت دا اصل مقصد حضرت شیخ احمد ولی دے نال ملاقات کرنا سی۔ جدوں آپ سرینگر ول جان دے پئے سن تے آپ نے راہ وچ کئی لوکاں نوں تکیا جیہڑے حضرت شیخ احمد ولی دے درشن لئی گئے سن پر اوہ ناکام مڑ دے پئے سن۔ پتا چلیا پئی ایہہ لوک لے پینڈے طے کر کے حضرت شیخ صاحب نال ملاقات کرن لئی آئے سن پر اوہناں نال مل نہ سکے۔ ایہ خبر سن کے وی آپ دی آس تے امید نہ ٹی۔ آپ لگاتار ٹردے رہے۔ آپ نوں لوکاں کولوں ایہ خبراں ملیاں پئی اوہناں نے دو تن مہینیاں توں حضرت شیخ صاحب دے آون دی اڈیک کیتی پر اوہناں دا کجھ پتا نہیں چلدا پیا۔ ایہ گل جان کے وی آپ دے حوصلے تے ہمت وچ گھٹا نہیں آیا۔ جدوں آپ سرینگر وچ حضرت شیخ صاحب دے ٹھکانے اتے اپڑے۔ آپ نے دیکھیا پئی اک نوجوان اتھے بہہ کے قرآن پاک دی تلاوت کر رہیا اے۔ آپ نے اوس نوجوان نوں حضرت شیخ بارے پچھیا۔ اوس نوجوان نے جواب دتا کہ ایہ مکان تے حضرت شیخ دا ای اے پر ایس گل دا کجھ علم نہیں اوہ کدوں تے کبھڑے ویلے تشریف لیاؤن گے۔ آپ ایہ سن کے چپ ہو گئے تے اک کونے وچ بہہ گئے۔ اوسے ویلے اک بزرگ باہر لے بوہے توں اپنے اک ساتھی نال اندر تشریف لیاے تے حضرت میاں محمد ہوراں ول انج متوجہ ہوئے جیویں کوئی پرانا دوست دوست نال ملدا اے۔ آپ نے اپنی خدا داد ذہانت دے نال گویڈ لالیا پئی ایہی منزل مقصود اے تے ایہدے لئی اوہناں ایڈا الما پینڈا کٹیا سی۔

حضرت میاں ہوراں نے اپنا تعارف کروایا۔ جدوں حضرت شیخ صاحب نے حضرت غازی قلندر پیر دمڑی والے داناں مبارک سنیا تے اشارتا سر نوں پٹھاں کر کے بولے ”زیرک ہستی“۔ اوس ویلے میاں صاحب ننگے پیر سن کیوں جے آپ دی جی پیدل ٹردیاں ہوئیاں ٹٹ گئی سی۔ حضرت شیخ صاحب نے آپ نوں کجھ سکے دتے تے نال ای فرمایا پئی کشمیر دے گلی محلے گندے نیں

تے آپ پر ہیزگار، متقی تے نماز روزے دے پابند او۔ حضرت شیخ صاحب نے ہو ر آکھیا کہ ایس علاقے دے وچ کوہستانی لوک جیہڑی جتنی وردے نیں اوہ خرید کے پیراں وچ پا لوؤ تاں جے آپ دے پیر گھٹے مٹی توں بچے رہن۔ نال ای آکھیا جدوں وطن واپسی دا ارادہ ہوئے تے ضرور تشریف لیانا انشاء اللہ ملاقات ضرور ہوئے گی۔ آپ بزار گئے تے کوہستانی طرز دی جتنی خرید کے پیراں وچ پائی۔ فیر آپ حضرت نورالدین رشی دے مزار دی زیارت لئی چرار شریف تشریف لے گئے۔ (21)

سیاحت چرار شریف تے حضرت نورالدین رشی دے مزار دی زیارت:

چرار شریف دی شہرت دا واحد سبب شیخ نورالدین ولی دی زیارت اے جیہڑی ایس قصبے دے وچ واقع اے۔ آپ نوں کشمیر وچ رشی سلسلہ دا بانی متھیا جاندا اے۔ آپ ہندواں تے مسلماناں دواں وچ مقبول تے محبوب رہے نیں۔ آپ تے آپ دے مگروں آون والے رشیاں دی حیاتی دا مقصد لوکاں دی سیوا کرنا سی۔ آپ سادہ زندگی گزار دے رہے تے لوکاں نوں سادگی، پیار تے محبت دے نال نال بھائی چارے دا درس دیندے رہے۔ آپ نے اپنی تعلیمات وچ مذہبی انتہا پسندی نوں سدا تنقید دا نشانہ بنایا، تے ساری حیاتی انسانیت دا درس دتا۔ آپ دی مقبولیت دی عظمت دا اندازہ ایس گل نال لایا جا سکدا اے پئی اوہناں دی وفات اتے اوس ویلے دا سلطان، سلطان زین العابدین نماز جنازہ پڑھاؤن تے جنازے نوں موڈھا دیون لئی چرار شریف آیا سی۔ حضرت نورالدین رشی اک ای ویلے وچ صوفی، شاعر، ولی، رشی، مفکر، مبلغ تے انقلابی شاعر سن۔ آپ ”کشمیریت“ دے علمبردار سن۔ آپ نے دین اسلام دی روشنی نوں پھیلان لئی اپنی ساری حیاتی وقف کر دی سی۔ شیخ نورالدین رشی نوں اللہ تعالیٰ نے نکی عمر وچ ای وڈا رتبہ عطا کر چھڈیا سی۔ ایہو وجہ سی پئی اوس ویلے دے اولیاء کرام آپ کول حاضری دینا اپنے لئی سعادت سمجھدے سن۔ آپ صرف چھ ورہیاں دے سن تے شاہ ہمدان آپ نوں ملن لئی کشمیر آئے۔ اوہناں نے آپ نوں اسرارِ باطن بارے دسدیا۔ افغان دور دے گورنر کشمیر عطاء محمد نے شیخ نورالدین دی وڈیائی دا اعتراف کردیاں ہویاں آپ دے نال واسکھ جاری کروایا سی۔ آپ دے صوفیانہ کلام نوں شروکھ آکھدے نیں تے شروکھ دے موضوعات خوفِ خدا، تقویٰ، سچائی، صبر و قناعت، تصوف، اخلاق، فلسفہ تے پند و موعظت نیں۔ آپ دے صوفیانہ کلام دے کجھ اشعار درج ذیل نیں:

لا الہ الا اللہ صحیح کورم

وجی کرم پنن پان

وجود تراوتھ موجود سورگم

ہر موکھ وُ جھم پنن پان (22)

شیخ العالم کشمیری تارخ وچ چوٹواں مقام رکھدے نیں۔ اوہناں نے اپنے شروکھاں دے ذریعے کشمیری تہذیب تے ثقافت نوں جلا بخشی۔ آپدی مقبولیت نوں ویکھ کے حضرت میاں محمد بخش نے چار شریف وچ واقع آپ دے مزار تے حاضری دتی تے نال ای روحانی فیض تے برکتاں حاصل کیتیاں۔

حاکم سرینگر نال حضرت میاں محمد بخش دی ملاقات:

چار شریف دے وچ اک کشمیری بندے نے آپ نوں ایس فقیری لباس پچھان لیتا سی۔ اوہ دیوان ہسپت رائے حاکم سرینگر دا درباری سی۔ اوس نے آپ دے نال ملاقات کیتی تے حاکم سرینگر نوں آپ دے کشمیر آؤن دی اطلاع دتی۔ اوہ وی آپ دا شیدائی تے منن والا سی۔ ایس توں اڈ اوہ اہل علم شیخ حضرت سید باقر علی شاہ صاحب نال یاری دوستی رکھدا سی۔ شاہ صاحب دے نال کدی کدی آپ دیاں نیک تے پاک خوبیاں بارے گل کتھ کردا ہوندا سی، ایسے وجہ توں آپ دے نال ملن دا شوق رکھدا سی۔ جدوں اوس نوں آپ دے سرینگر آؤن دی خبر ملی تے اوہ بڑا خوش ہويا۔ آپ دا بھرپور استقبال کیتا تے آپ نوں اپنے دیوان خانے وچ لے آیا۔ غسل دے بعد آپ نوں نویں کپڑے تے نویں جُتی پہنائی فیر آپ دی سیوا وچ مصروف ہو گیا۔

حضرت میاں ہوراں دی آمد بارے سن کے لوکاں دیاں ٹولیاں آؤن لگ پئیاں۔ میاں صاحب حاجت منداں لئی دعا فرماؤندے سن تے اپنے کلام دے نال لوکاں دے دلاں نوں منور کر دے سن۔ ایہناں دناں اتفاق دے نال پیر باقر علی شاہ وی سرینگر وچ موجود سن۔ آپ دی تشریف آوری دی خبر سن کے اوہ وی حاکم سرینگر دے محل وچ اپڑ گئے تے بڑی عقیدت تے احترام نال آپ دی خدمت وچ حاضر رہے۔ اوہ آپ دے سچے تے جانثار مرید سن۔ حضرت میاں وی آپ نال محبت تے شفقت دے نال پیش آؤندے سن۔ سرینگر وچ آپ نے تقریباً اک مہینہ پڑاؤ کیتا سی۔

درگاہ حضرت بل دی سیر تے موئے مبارک دی سے زیارت:

سرینگر وچ قیام دے دوران آپ نے درگاہ حضرت بل تے وی حاضری دتی۔ درگاہ حضرت بل کشمیری مسلماناں دا بہت وڈا دینی مرکز اے۔ ایس درگاہ دی مسیت وچ حضور ﷺ دے موئے مبارک محفوظ اے۔ حضرت میاں ہوراں نے موئے مبارک دی زیارت وی کیتی۔ ایہ درگاہ جھیل ڈل دے کنڈھے نسیم باغ دے اک کونے وچ بنائی گئی اے۔ 1044ھ وچ حضور ﷺ دے ایہ موئے مبارک عرب توں اک بزرگ سید عبداللہ ہندوستان لیائے سن۔ فیر خواجہ نور الدین عشائی دے ذریعے کشمیر لیاندے گئے۔ اتھہ اک مسیت بنائی گئی تے اوس دے وچ موئے مبارک نوں محفوظ کر دتا گیا۔ ہر جمعے

نماز مکروں لوکاں نوں ایس دا دیدار کرایا جاندا سی۔ مسلماناں دے نال نال ہندو وی جمعہ دے دن مونے مبارک دے دیدار لئی آؤندے نیں۔⁽²³⁾

شیخ حمزہ مخدوم دے مزار دی زیارت:

میاں صاحب شیخ حمزہ مخدوم دی زیارت لئی کوہ ماران تشریف لے گئے۔ آپ کشمیر دے مشہور صوفی بزرگ سن، آپ 1394ء نوں تہج پیدہ ہوئے۔ سلوک تے طریقت دیاں منزلاں سرینگر وچ طے کیتیاں۔ آپ نے حدیث تے فقہ توں اڈ تصوف تے دوجے متعلقہ علوم دا وی مطالعہ کیتا سی۔ پوری وادی وچ پھرتے لوکاں نوں اسلامی تعلیمات توں آگاہ کیتا تے اسلام نوں پھیلان لئی ودھ چڑھ کے حصہ لیتا۔ آپ نے کئی مسیتاں وی بنوایاں۔ آپ نے گوشہ نشینی اختیار کیتی تے 1576ء وچ فوت ہو گئے۔ آپ دی یاد وچ ہر ورہے بہار دے موسم وچ ”بادام واڑی“ دا میلہ لگدا اے۔ لوک ٹولیاں وچ آپ دے مزار اتے حاضری دیندے نیں فاتحہ پڑھدے نیں تے ہدیہ عقیدت پیش کردے نیں۔

حضرت سعد نقشبند دے مزار اُتے حاضری:

حضرت سعد نقشبند دا شمار کشمیر دے عظیم صوفیاء کرام وچ ہوندا اے۔ آپ بڑے متقی تے پرہیز گار بزرگ سن، پوری زندگی اسلام دا پرچار کیتا۔ میاں صاحب نے حضرت سعد نقشبند دے مزار اتے حاضری دتی۔

حضرت خواجہ معین الدین نقشبند دے مزار اُتے حاضری:

حضرت میاں محمد بخش ہوراں نے کشمیر آکے لوکاں کولوں حضرت خواجہ معین نقشبند بارے سنیا۔ آپ نوں اوہناں دے علمی کمالات تے دینی عظمت دا پتا چلیا۔ آپ اوہناں دیاں صفتاں توں بڑے متاثر ہوئے۔ خواجہ معین خاوند محمود دے پتر سن۔ آپ نوں ظاہری تے باطنی علماں وچ کمال حاصل سی۔ اپنے والد کولوں سلوک تے طریقت دیاں ساریاں منزلاں طے کر کے اپنے ویلے دے من ہار بزرگ بن گئے۔ آپ نے ولی تے لہور دا سفر کیتا فیر کشمیر آکے سلسلہ عالیہ نقشبندیہ نوں رواج دتا۔ آپ صورت تے سیرت دونوں دی دولت دے نال مالا مال سن۔ علماء، حکماء تے فضلاء سارے ای آپ دی صحبت توں فیض یاب ہوندے سن۔ آپ نے ”فتاویٰ نقشبندیہ“ تالیف کیتی سی۔ ایس توں اڈ آپ نیں ہور وی کئی کتاباں لکھیاں۔ 1085ھ وچ ستر (70) ورہیاں دی عمر وچ آپ ایس دنیا توں رخصت ہو گئے۔ ایہناں دا روضہ کشمیر دے متبرک مقامات وچ گنیا جاندا اے۔ ایس لئی آپ دے روضے اُتے ہر عام تے خاص حاضری دیندا اے۔ آپ دے من والے لمے پینڈے طے کر کے بڑی عقیدت تے احترام نال استھتھے

آؤندے نیں۔ (24) حضرت میاں نے آپ دے آستانے اُتے حاضری دتی تے اپنی عقیدت دا اظہار کیتا۔

گلمرگ دی سیر:

حضرت میاں صاحب سرینگر توں گلمرگ دی سیر لئی گئے۔ گلمرگ کشمیر دا بہت خوبصورت تے صحت افزاء سیاحتی مقام اے۔ ایس نوں کشمیر دا دل آکھیا جاوے تے بے جا نہ ہووے گا۔ گلمرگ نہ صرف کشمیر بلکہ پوری روئے زمین اتے ہریالی تے تازگی، رنگینی تے رعنائی دے اعتبار نال اپنا جواب نہیں رکھدا اے۔ اتھے ہر پاسے پھلاں، پھلاں، چنار تے سرو دے وڈے باغات موجود نیں جیہڑے آؤن تے جاؤن والیاں دا دل اپنے ولے کھچدے سن۔

مغل شہنشاہ جہانگیر تے ملکہ نور جہاں نے وی اتھے دی سیر کیتی سی۔ کھلن مرگ دی حسین وادی ایس دے نیڑے ای واقع اے۔ ال پتھر جھیل ایس توں کچھ کلومیٹر دور واقع اے۔ اتھے دے مرغزاراں تے آثاراں دے منظر پُر کیف نظر آؤندے نیں۔ گیت گاؤندے جھرنے، کنناں وچ گنگناؤندی ندی تے حد توں ودھ کھلے ہوئے زعفران دے کھیت اکھاں نوں خیرگی تے روح نوں تازگی بخش دے نیں۔ ایس سوئی تے من موئی وادی نوں ویکھ کے علامہ اقبال نیں فرمایا سی:

رخت بہ کا شمر گشا کوہ و تل و دمن نگر

سبزہ جہاں جہاں بتین لالہ چمن چمن نگر

باد بہار موج موج مرغ بہار فوج فوج

صلصل و سار زوج زوج بر سر نارون نگر (25)

بابا پیام الدین دے مزار تے حاضری:

گلمرگ دے وچ بابا پیام الدین دا مقدس مزار اے۔ آپ اک مشہور صوفی بزرگ سن۔ ہندو تے مسلمان سارے ای بڑی عقیدت نال آپ دے مزار اُتے حاضری دیندے نیں۔ بابا پیام الدین، بابا زین الدین دے خلفاء وچوں سن۔ آپ پنڈ چھنڈ وچ پیدا ہوئے سن۔ آپ بادشاہ دے قریبی ساتھیاں وچوں سن۔ اک واری آپ سفر تے جان دے پئے سن تے راہ دے وچ کیڑیاں نوں اناج لے کے جاندیاں تے فیر اناج نوں کٹھا کر کے رکھدیاں ویکھیا۔ ایہ ویکھ کے آپ دے دل وچ خیال آیا کہ میں تاں آخرت لئی کوئی سمان ای کٹھا نہیں کیتا۔ آپ ملازمت چھڈ کے عبادت تے ریاضت وچ لگ پئے۔ آپ ۸۸۹ھ وچ رحلت فرما گئے تے گلمرگ وچ ای آپ دا مدفن اے۔ حضرت میاں صاحب نے ایس زیارت توں روح دی تسکین تے سکون دل پاؤن مگروں واپسی دا ارادہ کر لیا۔

حضرت میاں محمد بخش دی کشمیر توں کھڑی شریف واپسی:

کشمیر دے صوفیاء کرام، اولیاء اللہ تے بزرگانِ دین توں فیوض تے برکتاں دے نال نال روحانی روشنی حاصل کر کے آپ پیدل ای مظفر آباد اڑ گئے۔ آپ نے اتھے دی کجھ دن ٹھہرن مگروں کھڑی شریف اڑ گئے جتھے آپ اپنے وڈے بھرا میاں بہاول بخش دی وفات مگروں گدی نشین بن گئے۔ فیر آپ پیرا شاہ عبداللہ غازی قلندر المعروف دمڑی والی سرکار دے مجاور بن گئے تے ایہناں دی سیوا کرن وچ رُج گئے۔ آپ اک طویل ویلے تیکر خلقِ خدا نوں درس تے تدریس، وعظ تے نصیحت فرماؤندے رہے۔ ایس دے نال ای عبادت، ریاضت تے مجاہدے وچ مصروف رہے۔ آپ نے اک تہہ خانہ بنا رکھیا سی جیہدے وچ بہہ کے سارا دن وظائف تے عبادت وچ لگے رہندے۔ آپ نے ساری حیاتی اسلام دے پرچار تے لوکاں دی خدمت کردیاں ہوياں گزار دتی۔

حضرت میاں محمد بخش صاحب دا جہانِ فانی توں پردا فرماؤنا:

حضرت میاں محمد بخش نے 7 ذوالحجہ 1324ھ بمطابق 22 جنوری 1907ء نوں بروز منگل ایس دنیا توں کوچ کیتا۔ آپ نوں پیرا شاہ غازی دے مزار دے پہلو وچ دفن کیتا گیا۔ آپ دی دلی سدھری پئی آپ نوں ایسے دربار دے احاطے وچ دفن کیتا جاوے۔ آکھیا جاندا اے پئی ایس سدھرنوں پورا کرن لئی آپ نے اپنی حیاتی وچ ای اتھے اک قبر کھدوا کے رکھی ہوئی سی۔

واہ واہ بھاگ تنہاں دے جیہناں دلبر کول وسیرا
جیوندیاں وی رہن اکھٹے مویاں ہووے اک ڈیرا
صحبت مجلس پیر میرے دی نفل نمازوں
ہک ہک سخن شریف اوہناں دا کرم رازوں
سینہ سر الہی بھریا متھا چن آسمانی

چشماں شرم حیاوں بھریاں روشن دوہیں جہانی⁽²⁶⁾

مکدی گل ایہ پئی میاں محمد بخش ہوراں نے پنجابی شاعری دیاں اوہناں روایتاں نوں برقرار رکھیا جیہڑیاں شاہ حسین، بلھے شاہ تے دوجے صوفی شاعراں نیں قائم کیتاں سن۔ آپ دا کلام اج وی بڑے شوق نال پڑھیا تے سنیا جاندا اے۔ پوٹھوہار، آزاد کشمیر، ہزارہ تے آلے دوالے دے علاقیاں وچ جیہڑی کتاب وڈی مقبولیت رکھدی اے اوہ ایہ پنجابی پوٹھوہاری زبان دی شہکار مثنوی ”سیف الملوک“ اے سگوں ایہ کتاب ایہناں علاقیاں دے ہر گھر وچ پائی جاندی اے۔ آپ درویش ہووے دے نال نال اعلیٰ پائے دے شاعر وی سن۔ آپ دے نیڑے شاعری الہامی فطرت اے جیہدے ذریعے علمی پیغام

رسانی، روحانی بالیدگی تے اخلاقی درس توں اڈ صوفیانہ اقدار نوں روشنی ملدی اے۔ آپ دی کامل شخصیت روشنی دا اجیہا مینار اے جیدے توں کشمیر واسیاں نے صدیاں تیکر فیض حاصل کیتا۔ آپ دا کلام اج وی کشمیر دے لوک ادب دا حصہ اے۔ ایجیے عظیم صوفی شاعر اتے جتا وی مان کیتا جاوے اوہ بوہت گھٹ اے۔

References:

- * Assistant Professor, Department of Kashmiryat, Oriental College, Lahore.
- ** Assistant Professor, Institute of Kashmir Studies, University of Azad Jammu & Kashmir, Muzaffarabad.
- *** Subject Specialist, Govt. Central Model Girls Higher Secondary School, Gulbarg, Lahore.
- 1- Raghbir Singh- Kashmir Garden of the Himalya (London: 1983)07.
- 2- Muhammad Yousaf Bukhari, Dr.- Kasher Shaeri (Lahore: Faheem Yousaf, Kaleem Yousaf, 1982)257.
- 3- Meer, G.M.- Jammu & Kashmir ki Jugrafiyai Haqiqten (Meerpur: Maktba Rizwan, 2001)31.
- 4- Muhib Ul-Hassan, Prof.- Kashmir Salateen ky Ehad mei (Azamgarh Bharat, 1967)30.
- 5- Meer, G.M.- Jammu & Kashmir ki Jugrafiyai Haqiqten, 53.
- 6- Gimmi, Saleem Khan- Kashmir Adab o Saqaft (Lahore: Universal Books, 1987)6.
- 7- Khtana, Molana Qazi Mehri- Marka Bala Kot aor Gojer Qaom (Lahore: Maktba Jamal)63.
- 8- Sabir Afaqi, Dr.- Gojri Zuban o Adab (Lahore: Maktba Jamal)17.
- 9- Meer, G.M.- Jammu & Kashmir ki Jugrafiyai Haqiqten, 57.
- 10- Saeed Ahmad, Prof.- Hazrat Mian Muhammad Bakhsh aik Taaraf (Rawalpindi: Aas Umeed Publications, S.N)12.
- 11- Khalid Parvez, Malik- Hayat o Taleemat aor Kalam Mian Muhammad Bakhsh (Lahore: Ilam o Irfan Publishers, S.N)07.
- 12- Qadri, AbualKashif- Shrah Kalam Mian Muhammad Bakhsh (Lahore: Mushtaq Book Karner, S.N)07.
- 13- Khalid Parvez, Malik- Hayat o Taleemat aor Kalam Mian Muhammad Bakhsh, 19.

- 14- As Above, 12
- 15- Saeed Ahmad, Prof.- Hazrat Mian Muhammad Bakhsh aik Taaraf, 17.
- 16- Faqir Muhammad, Dr.- Saif ul Malook Mian Muhammad Bakhsh (Lahore: Al-Faisal Nashran, S.N)10.
- 17- Sabir Afaqi, Dr.- Muzffar Abad (Lahore: Maqbool Academe, 2009)50.
- 18- As Above, 50.
- 19- Meer, G.M.- Jammu & Kashmir ki Jugrafiyai Haqiqten, 273.
- 20- As Above, 290.
- 21- Mehboob Ali, Molvi- Saif ul Malook (Muzaffarabad: 1977)531.
- 22- Azad, Abdul Ahad- Kashmiri Zuban o Shaeiri (Sirinager: Jammu & Kashmir Academe of Language & Culture, 1968)168.
- 23- Mehmood Azad, Syed- Tareekh Kashmir (Bagh: Adara Muaraf-e-Islamiya, 1970)193.
- 24- Muhammad Yousaf Bukhari, Dr.- Tazkra Sufiyae Kashmir (Lahore: Department of Kashmiryat, Oriental College, 1999)105.
- 25- Mehmood Azad, Syed- Tareekh Kashmir, 60.
- 26- Saeed Ahmad, Prof.- Hazrat Mian Muhammad Bakhsh aik Taaraf, 20.